

Méontologické předpoklady pojetí subjektu a jeho odpovědné svobody [nedatováno, 80. léta]

O svobodě můžeme mluvit jen tam, kde jde o čin nějakého subjektu, tj. o akci, která není pouhým následkem minulosti a která proto není odvoditelná z předchozích daností. Nezbytnou ingrediencí svobodného činu je proto moment kontingence. Sama kontingence však nestačí založit odpovědnost činu; akce „nazdařbůh“ nemůže být odpovědná, protože není odpovědí na nic, protože není „reakcí“. Odpovědná akce je vždy reakcí: reaguje především na okolnosti, na své vlastní podmínky. Protože se však tyto podmínky a okolnosti nemohou ani zvlášť, ani pospolu stát příčinou reagujícího činu, nemohou být ani samy o sobě kritériem jeho odpovědnosti. Proč tomu tak je? Protože předpokladem odpovědnosti subjektu na vlastní čin je jeho vykloněnost směrem do budoucnosti, odkud jedině může být zahájena odpovědná akce. Subjekt nemůže být pochopen jako jedna z příčin akce, neboť příčina podle tradičního výkladu předchází svému následku, tj. je vůči svému následku minulá. Nic minulého však nemůže být dodatečně voláno k odpovědnosti za nějaký čin, protože ve chvíli, kdy se čin uskutečňuje, jeho „příčina“ již neexistuje, neboť pominula. Je-li něco následkem něčeho jiného, pak je třeba vyhledávat odpovědného činitele nikoliv pouze ve věci následku, nýbrž již ve věci příčiny. Kdybychom subjekt chápali jako příčinu nějakého činu, nemohl by subjekt odpovídat za tento čin, neboť odpovědnost za tento určitý čin by nutně spadala vjedno s odpovědností za sám subjekt jakožto jeho příčinu. Proto nemůžeme subjekt považovat za odpovědný za vlastní čin, pokud jej nebudeme chápat ve vztahu k tomuto činu za budoucí resp. za vykloněný do budoucnosti. To je základním důvodem pro to, že subjekt nemůže být chápán jako jsoucno, neboť jsoucno je ex definitione chápáno jako jsoucí. Subjekt je však vůči každé své „jsoucí“, tj. stávající se akci čímsi nejsoucí. – To vše souvisí s naší orientací v čase. Z hlediska vnějšího pozorovatele se událost jeví tak, že její počátek je nejstarší, tj. nejminulejší, zatímco její konec je nejnovější, tj. nejméně minulý. Naproti tomu z hlediska události samé je tomu tak, že napřed je celá událost budoucností, a potom se postupně zpřítomňuje a stává se minulostí, až je celá minulá. Má-li být subjekt odpovědný za svůj čin, který má nutně událostný charakter, musí být ještě o něco víc posunut do budoucnosti než sama událost jeho činu ve chvíli, kdy ještě ani svým počátkem nezačala nastávat. Zároveň pak musí tato vykloněnost subjektu do budoucnosti být něčím, co přetrvává událostné dění činu, neboť ještě i v další, teprve po skončení činu nastávající budoucnosti musí být subjekt stále ještě odpovědný za to, co kdysi předtím udělal, tj. ještě i v budoucnosti, kdy je sám čin už dávno minulostí, musí trvat odpovědnost subjektu onoho činu. Neexistuje jiná forma odpovědnosti než právě toto odpovídání ještě v budoucnu za to, co se už stalo minulostí.

Z toho vyplývá několik věcí. Především subjekt nemůže být součástí svých akcí (to je samozřejmé, neboť by musel být součástí každé ze svých akcí – to je však pochopitelně nemožné). Proto nemůže být subjekt nikdy nahrazen pouhou strukturou toho, co se děje, neboť musí zůstat mimo každé zpřítomnění událostného dění, má-li trvat jeho odpovědnost za ně. Nikoli ovšem jakkoliv mimo: nemůže být „mimo“ jako cosi minulého (např. jako příčina, která nutně předchází svůj následek), ale ani jako cosi současného, co by provázelo dění činu v jeho zpřítomňování, v jeho realizaci, v jeho zpředmětnění. Subjekt se nikdy nestává objektem, nikdy se nezpředměťuje, nezvnějšňuje, ale trvale „zůstává“

vysunut do budoucnosti a tedy do „nejsoucnosti“. V tom smyslu nemůže být považován ani za součást nebo složku celku události, jímž je „pravé“ jsoucnost. Přímý „vliv“ na průběh události (a tedy na její povahu a strukturu) může mít právě jen z budoucnosti, tj. prostřednictvím v budoucnosti zakládání akcí, které se svou „realizací“ (uskutečněním, zvnějšněním) podílejí na zakládání a proměnách vztahu jsoucnosti (události) k jejímu okolí, ale také k sobě samému. – Takže subjekt není ani součástí svých akcí, ani součástí jsoucnosti, jehož je subjektem.

Na druhé straně iniciativa subjektu a jeho akcí nemůže být zcela nahodilá a nemůže proměňovat své okolí a svůj událostný průběh (tj. událostný průběh „své“ události) jen nazdařbůh, neboť pak by nemělo smysl se tázat po nějaké odpovědnosti. Předpokladem odpovědnosti je schopnost (možnost) subjektu reagovat na vlastní průběh a jeho okolnosti způsobem, v němž je přítomno porozumění situaci, znalost daných okolností a odhad dalšího vývoje události (nejen vlastního událostního dění). K tomu ovšem subjekt potřebuje nezbytnou výbavu, tzv. receptory všeho druhu a různých úrovní, jistý minimální druh uvažování a tedy myšlení atd. – to vše je výbava spojená s „tělem“, i když je na tělesné pochody a funkce nepřevoditelná resp. neredukovatelná. Descartovou chybou bylo ztotožnění myšlení (a vědomí) s netělesností a tím nejsoucností; v pozdějším vývoji to pak vedlo k nekontrolovanému, jakoby samozřejmému předpokladu, že subjekt je subjektem myslícím resp. nazírajícím, zatímco tělo že vykonává rozhodnutí subjektu. Ale naše korektura spočívá v tom, že myšlení stavíme na stranu těla a nikoliv na stranu subjektu. To je ovšem třeba objasnit blíže.

Řekli jsme, že svoboda není pouhá kontingence, protože pak by nemohlo být řeči o odpovědnosti. Ukázali jsme si také, že tuto odpovědnost nemůžeme chápat jen jako reakci na okolnosti a podmínky, jak jsou dány a jak mohou být konstatovány. Upozornili jsme na důležitost vztahu odpovědného činu k budoucnosti. Odpovědná svoboda tedy sice využívá možností, jež poskytují kontingence (a širší kontext nás nutí k předpokladu, že kontingence mají skutečný charakter, takřkajíc – postaru a nevhodně – „objektivní“ povahu, ale skutečnost kontingence je jedna věc a její využití je věc druhá. Kontingenci tedy můžeme charakterizovat opět postaru a nevhodně – jako „možnost zásahu“ do průběhu dějů; kde není kontingence využito a takový „zásah“ do průběhu událostí není uskutečněn, zůstává kontingence nevyužitá a tedy „jako by nebyla“. (Sama tato okolnost zasluhuje zvláštní pozornost, neboť z pohledu tradiční kauzality zůstává nevysvětleno, jak může být kontingence jako „díra“ v kauzálním nexu vůbec nějak zacelena; to může vysvětlit jen pojetí, jež se odvrací od pojmu kauzálního působení a staví „kauzální“ vztah na reaktivitu následku.) Již z toho je patrné, že odpovědnost svobodného činu spočívá nejen v reagování na dané skutečnosti, ale také v reagování na skutečnosti ještě nedané, které však mohou eventuálně nastat. Vlastní problém však spočívá ještě v dalším posunu: „předmětem“ našeho zájmu a pozorného dotazování musí být sama možnost, vztáhnout se ke skutečnosti eventuálně schopné v budoucnu nastat, ale která zároveň nastat nemusí, neboť to, zda nastane či nenastane, závisí ve větší nebo menší míře na nás (nebo také na nás). (Což zároveň znamená, že na nás v téže míře záleží i to, jak nastane – přinejmenším opět do jisté míry.) Ona možnost sama je založena skutečností přicházející budoucnosti: budoucnost není produkována minulostí, nýbrž každé minulosti předchází a umožňuje jak přítomnost, tak minulost, která

je jen bývalou přítomností. Kdyby nebylo budoucnosti a jejího příchodu, „adventu“, nebylo by ničeho, neboť každá přítomnost, aktuální i ta, která již pominula, byla nejprve budoucností a přišla z budoucnosti. A naše tázání pak vyvrcholí nutně v dalším rozlišení: není nejmenšího důvodu, proč budoucnost jako takovou redukovat na pluralitu (nekonečnou pluralitu) budoucích přítomností. Právě naopak: naším stěžejním tématem se musí stát právě ta „část“ budoucnosti, která se nikdy přítomností nestane a stát nemůže. Jinak řečeno, naším tématem se musí stát „pravá budoucnost“, nikoliv jen to, co z budoucnosti přichází a stává se přítomností (a pak minulostí). Když Augustin poukazuje na neuchopitelnost času, dopouští se hrubé chyby, neboť mluví o nekonečné budoucnosti a o nekonečné minulosti jako o tom, co ještě nebo už není. Ale můžeme opravdu říci, že budoucnost „není“? A v jakém přesně smyslu?